

Маја М. Димитријевић
Универзитет у Крагујевцу
Педагошки факултет у Јагодини
Катедра за дидактичко-методичке науке

УДК: 821.163.41.09-13:398(049.32)
ИД БРОЈ: 188151052

Примљен: 11.9.2011.
Прихваћен: 10.10.2011.

О ЕПСКОМ ПЕВАЧУ КАО ИМАНЕНТНОМ ЧИНИОЦУ ТРАДИЦИЈЕ

Бошко Сувајдић, *Певач и традиција*, Завод за уџбенике, Београд, 2010, 291 стр.

Књига *Певач и традиција* Бошка Сувајдића настала је, према речима самог аутора, као исход истраживања на пројекту „Српско усмено стваралаштво“. Састоји се из два основна дела: Певач и традиција и Традиција и певач. Трећи одељак носи наслов Регистри и обухвата изворе и литературу, именски регистар и ауторску забелешку о овом издању. У првој главној целини се „однос певача и традиције тематизује из аспекта стваралаштва једног певача“ (291)¹. Други део монографије испитује начине померања традицијских „подземних токова“ (187) и наслага ка површини текста – до усменог поетског исказа. Обе ове целине садрже по шест поглавља.

Иако аутор дотиче разнородне проблемске комплексе усменог поетског стваралаштва, извесно је да су кључна места, упоришта његовог научноистраживачког рада – митолошка подлога, традиција, формула као специфично динамичка структура и певач као обједињујући фактор, интегративни чинилац и медијатор.

Разматрајући позицију, улогу и профил епског певача у оквиру механизма интерпретације, преношења и рецепције усмене епике, у почетном поглављу „Певач и традиција“, по коме је и монографија добила назив, аутор извођача и интерпретатора усменог дела препознаје као кључни елемент отвореног процеса усмене комуникације. Певачи су јасно издиференциране уметничке индивидуалности, док традиција усмерава изграђивање одлика њиховог индивидуалног стила и израза. Бошко Сувајдић истиче заслуге Владана Недића за реконструисање поетике певача унутарњим приступом и откривање индивидуалности ствараоца, који није само обичан посредник између традиције и колектива, него ту традицију донекле и оповргава – прави сопствени репертоар, стваралачки уобличава текст тако што у њега уграђује своју индивидуалну креативност и песничку умешност. Постављена пробле-

¹ У загради је назначен број стране са које се преузима цитат из књиге *Певач и традиција*.

матика се образлаже и закључци поткрепљују чињеницама из многих научних огледа и студија о појединим чиниоцима поетике усменог стваралаштва – од истраживачких подухвата из ове области у последњих неколико година до оних из друге половине 19. века. Широко опсега релевантне литературе указује на свестрану утемељеност анализа аутора, који успева да доведе у блиску везу резултате проучавалаца различитих аспеката епског песништва, уз обавезно илустровање наведених тврдњи стиховима из одговарајућих песничких збирки.

У наредне две студије, „Рађање певача“ и „Јунаци и издајници“, аутор напомиње да народни песник, без обзира на анонимност као специфичну и иманентну одлику усмене књижевности, ипак има своје име. Уколико успе да развије потенцијал сопствене надарености и досегне квалитет своје усмене импровизације, обележиће време у коме је стварао. Отуда Сувајцић у овој књизи нарочиту пажњу посвећује „најинспиративнијем Вуковом певачу“, Филипу Вишњићу. Прецизном компарацијом и на основу биографских података и фрагмената из различитих истраживања², разјашњавају се пронађене везе и доказују одређене тврдње захваљујући којима се склапа слика Вишњићевог животног пута и мозаички слаже његова поетика. Устаничка епика овог слепог гуслара формирана је на тлу класичне епске традиције. Карактеришу је нови поетички поступци, а кључна промена која посебно истиче појам ауторства јесте приповедање догађаја из синхроне перспективе – укидање временске дистанце између историјског догађаја (Првог српског устанка) и настанка песме, односно њене рецепције. Свака Вишњићева песма заснована је на фактографској грађи, чињеничном знању, непосредном увиду у догађаје. Ауторски коментар у његовим стиховима експлицира јунаштво устаника. Они сада постају оживотворене фигуре, певачеви сарадници чија су поетска својства транспонована у песму да прикажу и фиксирају један поглед на свет, животну филозофију и етику. Тиме се сукцесивно успоставља хијерархијски низ етичких принципа које Вишњић афирмише у својој устаничкој поезији насталој на фону видовданске епике, као дијалог са косовском легендом: схватање ова два догађаја као преломних тренутака у српској историји, хришћанско-религиозна мотивација, доминантна етика дужности, часно умирање за националне идеале, косовски патос славе и мучеништва. Наглашава се и Вишњићево познавање културно-историјског и историјског предања и њиховог учитавања у епски дискурс.

Одељак под насловом „Каталози и коментари“ доноси ауторов закључак да каталог као епска техника битно доприноси структурној уређености и композиционој симетрији текста Вишњићеве песме, а уједно представља и

² Савременици су оставили забелешке о његовом животу, изгледу и певању, бележили су и анегдотско казивање којим је Филип објашњавао губитак вида и унакажено лице. Недостатак вида смешта певача у оквиру митолошког кода, у граничну позицију између светова, а Вишњић је, каже аутор, и сам допринео епизацији своје биографије.

омиљено стилско средство у функцији карактеризације јунака и критичког процењивања њихових поступака (каталози са ангажованим/неангажованим процењујућим коментарима певача: Срби су ритери, Турци кукавице и подлаци – где је приметна извесна карактерна схематизација). Уметнички убедљивим обликовањем јунака Вишњић ипак успева да одржи епску објективност, једну од основних поетичких премиса, и тако превазиђе националну нетрпељивост. Песма треба да информише, истинито да извести. Међутим, има поетских ситуација у којима је овај стваралац спреман да изневери епски оквир уношењем формуле глорификације. У делу књиге насловљеном „Клетве и благослови“ као парадигматичан пример Вишњићевог стваралачког приступа историјској грађи и устаничкој епици наводи се песма „Бој на Чокешини“. Техником паралелизма по супротности – сучељавањем супротних ставова – у њој се реализује карактеристичан поступак вредновања јунака. Ту је композициона симетрија песме нарушена како би се нагласио певачев програмски став о потреби жртвовања за слободу. Такви стихови треба да овековече херојску смрт и обезбеде вечну славу пострадалим јунацима. Мотиви заклинања пред битку, елементи клетве поводом неспремности за мегдан, призори ухођења непријатељске војске – само су неке од непосредних асоцијативних веза устаничке поезије слепог гуслара са косовском епиком.

Морфологија јунака и бојева у Вишњићевим песмама одступа од потенцирања јуначке индивидуалности. Концепт устанка представљен је и развијан као масовни покрет свеколиког народа. Он догађаје о којима пева уме да самери са колективним памћењем. Оригинално се огледа и у томе што су све слике и представе, како запажа аутор књиге *Певач и традиција* у поглављу „Бе је свему свету на видику“, визуализоване, „очима виђене“, чиме је оспољен још један Вишњићев програмски став: оно што се није видело као да се није ни догодило. Бошко Сувајдић изузетним доприносом Филипа Вишњића српској епској поезији сматра специјалне звучно-визуелне образце и метафоричност поетске слике у функцији приказивања бојева и мегдана устаничких јунака. То Вишњића, по речима аутора, чини ствараоцем који обележава прелаз од усмене ка писаној уметности речи. У овом поглављу даје се и преглед формула у финалној позицији које кореспондирају са у претходним одељцима поменутиим иницијалним формулама чуда, свитања и писања књига. Финалне формуле су класификоване разврставањем и указано је на њихову улогу у резимирању најављеног, а потом и догођеног. Њима се такође остварује глорификовање јунака и акцентује веродостојност испеваног. Формуле су код Вишњића адаптиране, функционалне, примерено коришћене, прилагођене контексту.

На почетку другог дела књиге, у одељку „Традиција и певач“, Бошко Сувајдић наглашава везу *Горској вијенци* са поетиком усмене формуле и Вишњићевим устаничким репертоаром. И код Његоша, и у усменој епској поезији битна је позиција, форма и функција формуле као „специјалног писма усмене културе“ (157) и динамичког обрасца који носи суму информација о

традицији. Иако активира вековима клишетирани израз – у говор својих јунака често умеће коментаре типичне за епског народног певача (готова решења у виду стилско-језичких обрта) или потенцира формуле књиге, боја, мегдана, пророчког сна, предсказања, које функционишу и код Вишњића – Његош грађу најчешће ефектно онеобичава. На конструктивно јаким местима, границама између говорних чинова, појављују се у варираним облицима опште формуле – од инвокације и апострофе у контактної функцији, до гноме и глорификације у завршним секвенцама, резервисаним за поентирање.

Кроз разматрање питања о друштвеном идентитету у посебном поглављу друге целине, „Певач и културни идентитет“, аутор сагледава позицију појединца у временима „глобалног умрежавања“ и медијски индукованих расположења и осећања. Покушавајући да изимитира непосредност живе комуникативне ситуације и обнови спонтаност фолклорног типа културе, „ријалити шоу“, као један од продуката актуелног животног тренутка – углавном провоцира баналност и приземност.

Однос према традицији јесте кључни идентификациони код једне културе. Са Елиотовог становишта, традиција је свеобухватност, целина, надређен појам који асимилује стваралачку индивидуу, али се индивидуалном таленту истодобно пружа могућност да дође до изражаја на традицијском фону. Зато су најбољи и најиндивидуалнији делови неког песничког дела управо они у којима се највише потврђује ослањање на песничке претке. Аутор се с посебном пажњом осврће на концепт менталног текста и епског идиолекта у савременим истраживањима. У њима се истиче значај носилаца традиције као активних фактора – они је усвајају, преносе и презентују. Гусле су биле симбол укорењености у заједничку традицијску матрицу, а данас се, примећује аутор, гусларска извођачка пракса померила на маргину друштвених збивања. У измењеним етнокултурним потребама савременог друштва гуслар остаје без прерогатива моћи и престаје да буде одраз колективног памћења славне прошлости. Срећом, епска традицијска подлога је још увек врло жива и витална – оптимистички истиче аутор – и не може се поништити значај који има у обликовању српског националног и културног идентитета.

Позивајући нас да сиђемо у „доње пределе“ традиционалног света, аутор нас „подземним токовима традиције“, који подстичу народног певача да покаже снагу свог талента и „митолошки садржај преточи у универзалну људску драму“ (205), води до самих „извора формуле“. Ту откривамо да је словенска антитеза фигура која постоји и у другим књижевним традицијама, чиме се релативизује њена специфична везаност само за словенско усмено песништво. О свему овоме се аргументовано и студиозно расправља у одељцима „Певач и подземни токови традиције“ и „На изворима формуле“. Сувајцић као најбољи теоријски рад о генези, структури, значењу и функцији словенске антитезе у епској народној поезији издваја рад Миодрага Матицког – који ову фигуру сматра формулом, устаљеном структуром у оквиру које се динамички распоређују стајаћи стихови. Она је конструктиван композицијски

елемент – уноси преокрет и лирски и баладични квалитет у епску нарацију. Наводе се и разматрања у прилог тврдњи да словенска антитеза омогућава активирање притајених митских потенцијала и преношење значења из архаичних токова традиције у конкретан говор усменог текста инкорпорирајући се, при том, у различите жанровске обрасце и градећи са њима однос међузависности. Примери су ексцерпирани из ширег јужнословенског корпуса, као и из најстаријих записа – бугарштица, Ерлангенског рукописа итд.

Иако се у појединим формулативним језгрима могу открити новозаветни елементи³, Бошко Сувајдић у студији „Жена на капијама Града“ тврди да су ти детаљи заправо делови херметичних и тешко читљивих слика до нас доспелих преношењем из древне митолошке старине. Митско се појављује у песмама о јелену који очима бистри воду⁴ и који се, сматра аутор прихватајући тумачење Миодрага Павловића, може разумети као хипостаза словенског врховног бога Вида, а проналазимо га и у песмама о небеском капицији. Систематизујући примере лирских народних песама из различитих збирки у које је, како каже, учитано формуларно језгро из „Анђе капиције“ (224), аутор ће закључити да новозаветни елементи ипак нису сасвим одељени од митолошког традицијског комплекса. Митски потенцијал који жена на капијама града поседује везује се и за жанр мита, епске песме или баладе (Јелена Тројанска, Милица у Крушевцу, Јелица госпођа у Сталаћу), само је прикривен стилским фигурама. Зато Бошко Сувајдић заступа тезу да су слике из „Анђе капиције“ изворно митолошког порекла, на шта указује како дијахронички пресек варијаната, тако и њихова географска распрострањеност у ширем јужнословенском контексту. Он не оспорава повезаност поетских призора из поменуте песме са новозаветним извором, колико је намеран да покаже и докаже потребу да се препозна, разуме и сачува богатство њених обредно-митолошких и поетских значења.

Последње поглавље, под називом „На језеру црне крви“, посвећено је бугарштици „Смрт Милоша Драгиловића“ која се, како аутор истиче, сматра најстаријим, а по многима и најбољим записом народних песама о Косовском боју пре Вука. Анализом композиције песме утврђују се неке повезаности са песмама косовског круга, као и са универзалним митолошким балада-

³ У књизи *Словенске њеле у Грачаници* налази се студија „О небеској одежди Анђе капиције“. Пишући о овој краткој лирској песми из Вукове збирке, Новица Петковић је показао да се у функцији њеног прототекста, односно литерарног предтекста слике жене на небу описане месецом, накићене звездама, главе повезане сунцем – нашла Библија, прецизније Откривење Јованово. Сликано језгро „Анђе капиције“, доспело у народну лирику, изворно је новозаветно. Порекло тих слика „није древно фолклорно, нити је митолошко, многобожачко словенско“, утврђује аутор у сложеној интертекстуалној анализи поменуте песме (Новица Петковић, *Словенске њеле у Грачаници*, Београд: Завод за уџбенике, 2007, стр. 75).

⁴ Навођењем низа стихова који помињу воду замућену роговима, реконструишу се одблесци култа плодности везани за симболику јеленских рогова и за „натчулни духовни поглед“, који указује на прочишћење и присуство божанског у представи о вичитом обнављању животног принципа.

ма (завети рањеног јунака), али и нека евидентна одступања од десетерачке косовске традиције. У одгонетању затамњених места о јунацима и просторним квалификативима аутор се позива на садржај митолошког фондуса. Он поменути бугарштицу сматра управо потврдом митске димензионираности Милоша Обилића у народној свести, будући да се у песми као митско сужејно језгро препознаје приношење људске жртве језеру, семантички повезаним са смрћу и хтоничним симболима. Формулативност обрасца о сусрету са демоном на језеру потврђена је пронађеним аналогонима у низу епских и баладичних песама, у народним бајкама и предањима (језеро на дну крије ђавоља створења). Кнегиња Милица се овде такође појављује као део митске парадигме, уз посебно истицање мотива пророчког сна који најављује смрт владара и пропаст царства. У митском начину мишљења тама и подземни свет су еквиваленти црног, замућена вода је у традицији наговештај несреће, злочина или греха, а језеро црне крви симболички је приказ поља натопљеног крвљу праведника и подвижника. Милош Драгиловић вереници оставља „*ѿусѿа* коња“, а означена реч се митолошки доводи у везу са дивљим, а онда и демонским, хтонским, док је симболички потенцијал свиле (свилен покров на коњу) протумачен као ритуално спајање вереника, односно митско везивање јунака са смрћу.

Овом бугарштицом, сматра аутор, започиње „свет чудесног, варијантног круга косовске поезије“, а то је „свет давно испричаних усмених легенди, које се још увек могу чути у шкољки црног језера. Ако заронимо испод површине“ (257) – каже се на самом крају. Условна клауза посебно је истакнута не само као поента него и као позив, нужност, обавеза да се, како је и сам аутор убедљиво показао у свим сегментима своје књиге, не остане на површном, поједностављеном поимању епске формулативности. Уједно, сагледавањем и тумачењем улоге и важности народног певача и традицијског комплекса, истраживањем фигуративности као изузетно важне одлике усменог поетичког концепта у који су равноправно ушли сви жанровски обрасци, Бошко Сувајџић нас је провео кроз густу мрежу митолошких понорница, оних „подземних токова традиције“, који свако мало извиру са неизмењеном свежином и непојамном снагом објављујући изворе нашег културног, односно колективног и индивидуалног идентитета.

Отуда је књига *Певач и традиција* важна карика у ланцу минуциозних проучавања усменог стваралаштва у јужнословенском контексту. Она их уланчава, али и наново осветљава отварајући могућност за подједнако садржајне и научно утемељене истраживачке подухвате у овој области.